

A tudás határai

AZ IGAZSÁG MINDIG UTÓLAG VÁLIK NYILVÁNVALÓVÁ

Az egyetemes emberi gondolkodás évezredek története nemcsak az ismeretek gyarapodását jelenti, hanem – ahogyan azt Benedek István írja *A tudás útja* c. könyvében – az előítéletek levételét is (Magyar könyvklub, 1994, Budapest). Az új felismerések és tapasztalatok lerombolják a régi tanokat, hiedelmeket, egyre érthetőbbé válik a világmindenség, miközben a régi hiedelemrendszer meggyengülésével ugyanakkor az ember helyét, szerepét, az élet célját és értelmét illetően egyre nagyobb a zavarodottság bennünk. Mintha valamilyen feloldhatatlan el-
lentmondás lenne a világmindenség megértésére irányuló törekvés és az ember létállapota, spirituális (lelki) szükséglete között. Minél inkább megismeri, feltárja a természetben rejlő okokozati összefüggéseket, annál otthonatlanabbá válik, annál nagyobb a bizonytalanságérzés és a szorongás benne.

De maga ez a folyamat sem mentes a konfliktusoktól, a szenvedéstől és belső gyötörésektől. Nem könnyű választani a régi tanok és az új tapasztalatok között. Az igazság mindig csak utólag válik nyilvánvalóvá, éppen ezért azoknak, akik új felismerésekre jutottak, vagy a helyzet új értelmezésére vállalkoztak, általában kevés elismerésben és örömben van részük. Ellenkezőleg. Az alkotó gondolkodók, felfedező tudósok sorsa kifejezetten háládatlan. Mivel meglátásaikkal, felismeréseikkel megelőzik korukat, általában értelmességgel és ellenségséggel fogadják tanaikat. Giordano Brunó kortársai megégették. Galileit perbe fogták. Kopernikuszot semmibe vették. Miközben a legnagyobb elmék nagy meg nem értésbe ütköznek, a tudományos akadémiák tele vannak kisserű szellemekkel, jelentéktelen törekvő emberekkel. Mire a nagy szellemekről kiderül, hogy igazuk volt, az idő rendszerint túllép fölöttük. Sőt, sokszor útját állják a haladásnak. Későn szerzett nevük és tekintélyük révén gyakran tévedéseik is tartják magukat, ami a továbbiak akadályozója.

A TILTOTT GYÜMÖLCS

Akkor hát miért az ész kultusza? Mivégre próbál az emberi értelem a dolgok végére járni, ha ez nem minden kockázat nélkül való számára? Ha ezáltal nem hogy otthonosabbá nem válik számára a világ, hanem olyan kérdésekkel kénytelen szembenézni, amelyek elbizonytalanítják; kétségbe kergetik, örökre elveszik nyugalmát? Ez a kérdés, mint ismeretes, már Ádámmal és Évával felmerült. Mi készítette az első emberpárt arra, hogy a tiltás ellenére egyen a tudás fájáról? Vajon mit szimbolizál ez a tiltás? És mit a parancs megszegése? Miféle bajt hozhat (vagy hozott) az ember saját fejére a racionalitás (a tisztánlátás) igényével?

Isten az édenkert közepén álló fára mutatva azt mondta Ádámnak és Évának: „abból ne egyetek, hogy meg ne haljatok”. Az álnok kígyó azonban, amely ravaszabb volt minden mezei vadnál, amit az Úr Isten teremtett, azt mondta az asszonyoknak: ha szeretnétek olyanok lenni, mint Isten, „jónak és gonosznak tudjátok”, egyetek a tiltott fa gyümölcséből. (Szent Biblia. Mózes teremtésről szóló 1. könyve, 7. old.)

Az őszülők engedtek a csábításnak, ettek a fa gyümölcséből, és megvilágosodtak tőle. Azonmód észrevették például, hogy meztelenek, ennél fogva fűgefalevelet akasztgattak maguk elé. Szemük megnyílatozásának a titka azonban vélhetően nem ebben rejlik, hanem abban a fájdalmas felismerésben, amire Isten intelmé figyelmeztette őket. Mondjuk úgy, hogy a tilalom megszegésével halandóságuk tudatára ébredtek. És ez az, amivel az ész nem tud megbirkózni.

A Biblia arra tanítja az embert, hogy higgyen, mert aki hisz, annak nincs mitől félnie. A hit magában hordozza nemcsak az élet jelentőségét, hanem annak értelmét és célját is. Sőt a mítológusnak, a vallásnak talán éppen ez a lényege, hogy értelemmel és céllal ruházza fel az életet akkor is, ha ezt az értelem vagy célt az ember saját eszével nem feltétlenül tudja megérteni és megragadni. Ennek az idilli állapotnak azonban már Ádámmal és Évával vége szakadt. A felvilágosodás óta pedig a helyzet drámaian megváltozott. A hit helyett az ész, a racionális gondolkodás vált a világítás meghatározójává. Merj gondolkodni! Legyen bátorságod az értelemdet használni! – ez vált az életszervezés jelmondatává.

AZ ÉSZ KULTUSZA

Azóta csaknem mindenki büszke a saját eszére, és meg van győződve róla, hogy kiváló szellemi képességekkel rendelkezik. A pszichológiai rendelőkben megforduló emberek sok mindenre panaszkodnak, az észükre érdekes módon sohasem. Azok sem, akik nem képesek eligazodni az élet dolgain, vagy akiket saját balgaságuknak köszönhetően egyre-másra ér mindentféle balszerencse. De az ész megszállottjai azok a tudásszomjas emberek is, akik a világ tökéletes megismerésére törekkenek, és akik abban bíznak, hogy a tudás győzött el mindenre.

Pedig ez koránt sincs így. Az ember elsősorban azt szeretné, ha haszna, funkciója, célja lenne az életének. Ha mások szeretnék, nélkülözhetetlennek éreznék, kényelemben és boldogságban élni, és nem kellene félnie a haláltól, a betegségektől, a nincstelenségtől. Az ész nem ígér semmi ilyesfélét. Ellenkezőleg, arra kényszerít, hogy mondjunk le minden ilyesféle öncsalásról, illúzióról, mindenféle vigaszról és lelki táplálékról.

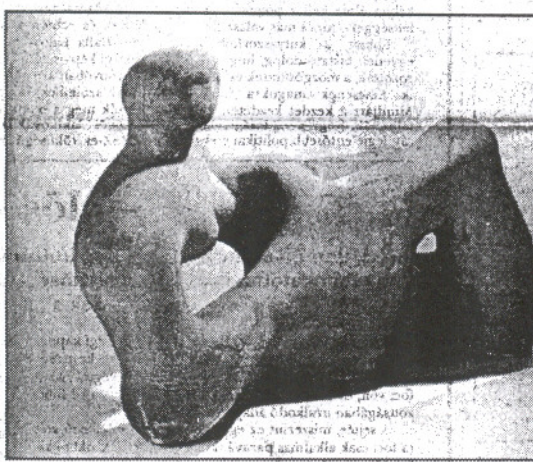
A modern tudományos gondolkodás elterjedésével a világ egyre érthetőbbé vált, miközben az emberi élet értelme és célja

egyre inkább elhomályosult. Ma már, ahogyan Hankiss Elemér is írja *Az emberi kaland* című munkájában, sokan tudósok is fájálalják és veszélyesnek tartják az élet értelmének, céljának ezt az elenyészését. Többek között Steven Weinberg atomfizikust idézi, aki egyik könyvében a világmindenség történetének első három percét írta le. A jeles tudós azon tűnődött, hogy minél érthetőbbé válik a világmindenség, mintha annál inkább értelmetlenné és céltalanabbá válnának mi benne. A tudás ugyanis lassanként lerombolja a világnak azt a jelentését és szépségét, amelyben valamelyest talán még otthonosan érezte magát az ember.

A TUDÁS SZEREPÉNEK ÚJRAÉRTÉKELÉSE

A tudomány hideg és zord, arra kötelezi az embert, hogy aszketikusnak mondjon le minden spirituális táplálékról, minden misztikus magyarázatról. A misztikus magyarázat olyan értelmezés, amely a természeti jelenségeket természetén kívül álló (nem létező, képzelt) erők bevonásával magyarázza, nem tekinti rájuk érvényesnek a természet törvényeit. Ezzel együtt abban a hitben ringatja az embereket, hogy egy értelmes világban élnek és fontos szerepük, küldetésük van a földön.

Sokan úgy vélekednek, hogy a misztikumnak visszatartó szerepe van a gondolkodás történetében, a világ megismerési folyamatában, mert akadályozza az objektív ismeretek szerzését és feldol-



gozását. Lehetőség, hogy így van. De ugyanúgy igaz az is, hogy az emberiség a különböző vallások, filozófiai iskolák révén felfedezte, hősiesen és kétségbeesetten igyekszik cél- és értelmet adni az életének.

Az emberi gondolkodás útja a misztikus világszemlélettől a felvilágosult tudományos szemlélet felé tart. Ez a folyamat hajpajnkra egyértelműen a tudomány felé billentette a mérleg serpenyőjét. A mai felvilágosult ember minden jelenséget észérvekkel, racionális módon próbál magyarázni. Az a kultúra azonban, amely kizárólag az észre hagyatkozik, s mindenáron szabadulni igyekszik a hitből és mítoszoktól, az ember lelki szükségleteit illetően veszélyes elmentmondásokra és hazugságokra épül.

A paradicsomból való kizűzés baljós és félelmetes látomás. A tudás fája nem ígérhet más, csak azt, hogy az embert szembesíti azzal a kireálhetetlen ténnyel, hogy hit nélkül magára van utalva a vágyaival és szenvedéseivel szemben közönyös világban. Mert mit is mondott az Úr Isten Ádámnak? „Órád verfékével egyed a te kenyered, míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszel!”

Nyilvánvaló, hogy újra kell értékelni ismereteinket, a történelmet, a művészetet, a filozófiát, a világnézetet, az élet értelmét, de még életérzésünket is – mondja Benedek István, a fentebb idézett könyvében. Annál is inkább, mivel – bár az emberiség jelentős hasznot húzott a tudományok eredményeiből, amelyeknek ma is mindannyian haszonélvezői vagyunk – a felvilágosodás, a tudományba vetett hit, a humanista eszmék nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Nem változtatták meg a világot. Ellenkezőleg: a szegények még szegényebbek lettek, a gazdagok még gazdagabbak. A kis népek tovább szenvednek a nagyobbaktól, a gyengébbek az erősebbektől, a buták a bábóktól, a tudósok előítéleteiktől, a teológusok a dogmáktól, a betegek a testi és lelki bajoktól.

(Folytatása a 9. oldalon)

A tudás határai

(Folytatás a 7. oldalról)

A 20. század nyilvánvalóvá tette, hogy csak egy dolog számít ezen a világon, és az nem a tudás, hanem az erőfölény: a katonai, gazdasági, technikai erőfölény. A többi nem számít...

A TUDOMÁNY AZ IGAZSÁG MINDENKOR LEGJOBBNAK VÉLT MEGKÖZELÍTÉSE

Nem kétséges, hogy az emberiség nagyon sok mindent köszönhet a tudománynak, hogy valamilyen formában mindannyian a tudomány haszonélvezői vagyunk. Ennek ellenére dőreség lenne azt hinni, hogy a tudomány a világmindenség megértésére irányuló törekvés szolgálatában áll. A tudományos kutatások nem öncélúak, történeken, pusztán a megismerési vágytól hajtva. A tudósok nem magányos keresztes lovagok, akik az abszolút igazságért harcolnak. A kutatásokat általában valamelyik kormány, vagy valamilyen iparág finanszírozza. Az összehangolt erőfeszítésnek konkrét célja van, ami összeilleglődik a politikával, a magas szintű üzleti érdekekkel.

Nemcsak hogy „tisztá tudomány”, mint olyan nem létezik, a tudományos igazságot sem szabad abszolutizálni. Hiszen az, amit adott korban tudományos igazsággként tartunk számon, nem belátás, hanem döntés eredménye: a tudósok többségének aktuális hiedelme. A tudomány az igazság mindenkor legjobbnak vélt megközelítése, olyan magyarázat, amit az adott tudományos területen dolgozók többsége elfogad. A tudományos gondolkodás ezért majdnem olyan szeszélyes és változékony, mint a divat.

Korántsem véletlen ezért, hogy az emberi élet értelmével (és értelmezésének kérdésével) tudományos téren hadilábon állunk. Ahogyan hadilábon állunk a lélek mibenlétének magyarázatával is. Arról nem is beszélve, hogy a világmindenséggel kapcsolatosan szinte semmit sem

tudunk teljes bizonyossággal állítani. Sőt, ezeknél a titkoknál „egyszerűbb” kérdésekkel is adósak vagyunk. Nem tudjuk például, hogyan jelent meg az ember, mikor verődött csoportokba és szerveződött törzsi társadalmakba? Nem tudjuk, hol és mikor keletkezett az írás. Hogyan alakult ki a beszéd, hogyan jötték létre a nyelvek, s mikor történt mindez? Nem tudjuk, mikor történt a tűz felfedezése, az első eszközök elkészítése. És sorolhatnánk a végtelenségig.

AZ IGAZSÁGOT INKÁBB MEGTEREMTENI KELL, MINTSEM MEGTALÁLNI

Az ember olthatatlan szomjat érez, hogy az igazság nyomára jusson, könnyen lehetséges azonban, hogy sohasem jutunk el a végső igazság birtokába. Lehetséges, hogy nincsenek is végső igazságok. Hogy a világ összefüggésrendszere, változékonysága és véletlenszerűsége túl van az eszmék, a törvények és értékek örök és változatlan világán. Talán mert maga az univerzum sem racionális, hanem olyan kozmikus rendszerre épül, amely magában foglalja a kiszámíthatatlanságot, a véletlenszerűséget, vagy akár a befolyásolhatóságot. Háttha nem is az a dolgunk a világon, hogy megtaláljuk a mindent megválaszolni képes, egyetemes „igazságot” – amennyiben nem pusztán a képzelet szüleménye egy ilyen minden lehetséges magyarázatot és igazságot magában foglaló eszmeháló létének feltételezése –, hanem, hogy az örökké változó és illékony valóságban megteremtjük a magunk igazát. Mert ahogyan azt néhány kiváló gondolkodó nyomán Hankiss Elemér felveti könyvében, az igazság, akárcsak az eszmék vagy a hit vagy a gondolkodás, az emberi lélek terméke. Ami nem „ott kint” van a hallgatag és magáért való világban, hanem pusztán bennünk: nyelvi ismereteinkben, képzeletünkben, fogalmi és eszmerendszerünkben.

Magyarán szólva könnyen lehetséges, hogy kinek-kinek a maga módján, de nekünk magunknak kell a magunk igazságát, nem megtalálnunk, hanem megteremtelnünk. Abban az értelemben, ahogyan ezt Carl G. Jung gondolta: „Létem értelme az, hogy az élet kérdést tett fel nekem. Vagy megfordítva, én magam vagyok a kérdés, amely felítetett a világnak, és nekem magamnak kell megtalálnom és elmondanom a választ, mert ha nem teszem ezt meg, akkor a világ válaszatól válok függővé.” Talán ez a felismerés fogja majd egyszer felszabadítani az ember teremtő erejét.

Dr. HÓDI Sándor